

УДК 321.01 : 321.1 : 340.12 : 340.114

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.9>

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ НАСИЛЬСТВА У ДЕРЖАВОГЕНЕЗІ ТА БУТТІ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Джолос С.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького
ORCID: 0000-0002-0001-5523
e-mail: debofor@gmail.com*

Джолос С.В. До питання про роль насильства у державоутворенні та бутті держави і права.

Стаття присвячена ролі насильства у державоутворенні та бутті держави і права.

Вказано, що насильство є конститутивною ознакою держави, влади, права і цивілізованого буття суспільства. Зазначено, що історичний досвід переконливо вказує на насильницьку природу держави, влади і права, які виникають із завоювання або фізичного насильства, яке, згодом, може переродитися на економічне. Зауважено, що насильницьку природу держави, влади і права доводить величезна кількість різноманітних малопомітних фактів.

Окреслено основні відмінності додержавного і державного стану, які відображають основні риси держави. Зауважено, що історично найдавнішими були східні деспотії та інші рабовласницькі держави Стародавнього світу (Греція, Рим тощо), що яскраво відбиває істинну сутність держави. Вказано, що у германських народів державоутворення відбувався шляхом переходу від родоплемінного ладу відразу до ранньофеодального і супроводжувався переродженням виборної військової влади вождів у спадкову владу королів, що вказує на насильницький характер влади, монополію на яку військовий стан (рицарі, дворяни, офіцери) зберігав аж до XIX – XX ст.

Зазначено, що однією з найдавніших функцій держави є правосуддя, тобто здійснення державно-організованого насильства щодо правопорушників, при цьому, поступове витіснення самосуду і кровної помсти остаточно закріплює за державою монополію на насильство, що відображає її сутність. Зауважено, що недорозвинення монополію на насильство держави, брак сили і насильства, виродження класу владарюючих, що здійснюють насильство, загрожують загибеллю державі і суспільству.

Вказано, що насильницький характер держави і влади підтверджується такими визначальними ознаками права, як забезпеченість державним примусом і загальнообов'язковість; при цьому, право і правопорядок, що забезпечуються державною монополією на насильство, є запорукою мирного і цивілізованого буття суспільства, а важливою ціллю права є визначення форм і міри насильства та упорядкування його застосування державою.

Вказано, що міжнародне право не є правом, оскільки воно не забезпечується державним примусом і не є загальнообов'язковим; насправді воно являє собою лише узгоджену волю суб'єктів міжнародного спілкування, тобто є суто добровільним і майже не має дієвих механізмів захисту.

Зазначено, що насильницький характер властивий всім державам, як тоталітарно-авторитарним, так і ліберально-демократичним, що впливає із самої природи влади, тоді як відрізнятись можуть лише окремі аспекти насильства.

Зауважено, що насильство було, є і буде фундаментальною засадою утворення та існування всякої держави і права; при цьому, брак державного насильства або оспорювання монополії держави на насильство тягнуть у собі величезну небезпеку для суспільства тощо. Зроблено висновок про те, що насильство відіграє важливе значення у державоутворенні й бутті держави і права.

Ключові слова: насильство, монополія держави на насильство, примус, держава, суверенітет, влада, право, теорія насильства, суспільний договір.

Dzholos S.V. On the question of the role of violence in the state genesis and existence of state and law.

The article is devoted to the role of violence in the state genesis and existence of state and law.

It is indicated that violence is a constitutive feature of the state, power, law, and the civilized existence of society. It is recognized that historical experience convincingly indicates the violent nature of the state, power and law that arise from conquest or physical violence, which later can be transformed into economic violence. Attention is drawn to the fact that the violent nature of the state, power, and law is proven by a huge number of various inconspicuous facts.

The main differences between the pre-state being and state being are outlined, which reflect the main features of the state. It has been noted that historically the oldest states were the Oriental despotisms and other slave-owning states of the Ancient World (Greece, Rome, etc.), which vividly reflects the true essence of the state. It is indicated that among the Germanic tribes, state genesis occurred through the transition from the tribal system to the early feudal system and was accompanied by the transformation of the elected military power of the tribal chiefs into the hereditary power of the kings, which indicates the violent nature of power, the monopoly of which the military class (knights, nobles, officers) retained until the XIX – XX centuries.

It is noted that one of the oldest functions of the state is justice, that is, the implementation of state-organized violence against offenders, while the gradual displacement of lynching and blood feud finally secures the state's monopoly on violence, which reflects its essence. It has been noted that the underdevelopment of the state's monopoly on violence, the lack of force and state violence, and the degeneration of the ruling class that perpetrates violence, lead the state and society to the collapse.

Attention is drawn to the fact that the violent nature of the state and power is confirmed by such defining features of law as universal obligation and guaranteeing by the state coercion; at the same time, law and order, ensured by the state monopoly on violence, are the key to a peaceful and civilized existence of society, and an important goal of law is to determine the forms and extent of violence and regulate its use by the state.

It is indicated that international law is not a law, since it is not ensured by state coercion and is not universally binding; in fact, it represents only the agreed will of the subjects of international communication, that is, it is purely voluntary and usually has no effective mechanisms of protection.

It is noted that the violent nature is inherent to all states, both totalitarian-authoritarian and liberal-democratic, which follows from the very nature of power, while only individual aspects of violence may differ.

It has been clarified that violence was, is and will be the fundamental principle of the formation and existence of any state and law; at the same time, the lack of state violence or challenging the state's monopoly on violence entails a huge danger for society, etc. Therefore, the positive and progressive significance of violence in the state genesis and in the existence of the state and law is difficult to overestimate.

Key words: violence, state monopoly on violence, coercion, state, sovereignty, power, law, theory of violence, social contract.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства прийнято заперечувати прописні істини в угоду політичній кон'юктурі та PR. Держави все більше обмежуються у своїх суверенних правах під гаслами свободи і прав людини, демократії і лібералізму, гуманізму та антропоцентризму... Водночас, нерозуміння фундаментальних основ державно-правового буття, їх викривлення чи підточування шкідливими і фальшивими новітніми віяннями, на жаль, часто призводять до фатальних наслідків. Тож, у межах цієї розвідки, ми плануємо окреслити основні засади сутності держави, яка була, є і буде апаратом насильства, для того, аби протидіяти певним сучасним деструктивним ідеям і процесам.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід сказати, що досліджуваної проблематики торкалися праці багатьох класиків політико-правової думки і мислителів сучасності. Тож, серед перших, насамперед, варто назвати таких авторів, як: Аврелій Августин, Аристотель, Ч. Беккарія, Дж. Бентам, Ж. Боден, М. Вебер, Дж. Віко, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Л. Гумплович, Е. Дженкс, Р. Ієринг, Ж. Кальвін, К. Каутський, С.А. Котляревський, В.І. Ленін, Е. Літтре, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, У.П. Монтегю, Ш.Л. Монтеск'є, Т. Мюнцер, В.М. Нечаєв, Ф. Ніцше, Б. Папроцький, Полібій, Ш. Пті-Дютайї, О.М. Радищев, Солон, Г. Спенсер, Б. Спіноза, Г. Хаусхер, Шан Ян, Г.Ф. Шершеневич та ін. А

серед других – таких дослідників, як: М.В. Буроменський, В.Д. Гончаренко, Б.Д. Греков, Г.Г. Демиденко, С.В. Джолос, Р.А. Калюжний, С. Кокс, Н.М. Крестовська, Б. Кухта, Е.С. Ліхтенштейн, А.А. Масєвська, Л.Г. Матвєєва, М. Оксбрау, О.В. Петришин, В.С. Семенов, О.Ф. Скакун, В.І. Тимошенко, І.Б. Усенко, Ю.С. Шемшученко, Ю.В. Ящуринський та ін.

Формулювання цілей статті. Разом із тим, певні аспекти досліджуваної проблематики залишилися поза увагою дослідників, тож у межах цієї статті ми плануємо вирішити такі основні **завдання**: а) вказати на той факт, що насильство є конститутивною ознакою держави, влади, права і цивілізованого буття суспільства; б) усвідомити, що історичний досвід переконливо вказує на насильницьку природу держави, влади і права, які виникають із завоювання або фізичного насильства, яке, згодом, може переродитися на економічне; в) звернути увагу на той факт, що насильницьку природу держави, влади і права доводить величезна кількість різноманітних малопомітних фактів; г) окреслити основні відмінності додержавного і державного стану, які відображають основні риси держави; г) зауважити, що історично найдавнішими були східні деспотії та інші рабовласницькі держави Стародавнього світу (Греція, Рим тощо), що яскраво відбиває істинну сутність держави; д) вказати, що у германських народів державогенез відбувався шляхом переходу від родоплемінного ладу відразу до ранньофеодального і супроводжувався переродженням виборної військової влади вождів у спадкову владу королів, що вказує на насильницький характер влади, монополію на яку військовий стан (рицарі, дворяни, офіцери) зберігав аж до XIX – XX ст.; е) зазначити, що однією з найдавніших функцій держави є правосуддя, тобто здійснення державно-організованого насильства щодо правопорушників, при цьому, поступове витіснення самосуду і кровної помсти остаточно закріплює за державою монополію на насильство, що відображає її сутність; є) зауважити, що недорозвинення монополію права держави на насильство, брак сили і насильства, виродження класу владарюючих, що здійснюють насильство, загрожують загибеллю державі і суспільству; ж) звернути увагу, що насильницький характер держави і влади підтверджується такими визначальними ознаками права, як забезпеченість державним примусом і загальнообов'язковість; при цьому, право і правопорядок, що забезпечуються державною монополією на насильство, є запорукою мирного і цивілізованого буття суспільства, а важливою ціллю права є визначення форм і міри насильства та упорядкування його застосування державою; з) вказати, що міжнародне право не є правом, оскільки воно не забезпечується державним примусом і не є загальнообов'язковим; насправді воно являє собою лише узгоджену волю суб'єктів міжнародного спілкування, тобто є суто добровільним і майже не має дієвих механізмів захисту; и) зазначити, що насильницький характер властивий всім державам, як тоталітарно-авторитарним, так і ліберально-демократичним, що випливає із самої природи влади, тоді як відрізнятися можуть лише окремі аспекти насильства; і) зауважити, що насильство було, є і буде фундаментальною засадою утворення та існування всякої держави і права; при цьому, брак державного насильства або оспорювання монополії держави на насильство тягнуть у собі величезну небезпеку для суспільства тощо.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення для пізнання належних форм буття і методів діяльності держави належить питанню про її походження, відповідь на яке дає змогу досягнути її сутність та єство.

Насамперед, варто зазначити, що, згідно з «Юридичною енциклопедією» за редакцією Ю.С. Шемшученка, держава – це «сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної у межах даної території влади» [1].

Зауважимо, що саме наявність суверенної влади перетворює на державу «людей» і «територію, на якій вони проживають», оскільки, за відсутності суверенної влади, люди, що проживають на певній території, являють собою плем'я, сусідську общину, територіальну громаду і багато інших спільнот, але аж ніяк не державу. Тож, саме суверенна влада є системоутворюючим елементом (ознакою, атрибутом) держави.

При цьому, як влучно підмічає Б. Кухта, «Влада органічно пов'язана з поняттям сили... Сила влади полягає в імперативності, фактичній змозі примусити виконувати свої рішення, послідовності виконання рішень і наявності певного спеціального кратократичного апарату, інститутів, які контролюють і стежать за реалізацією рішень» [2, с. 74]. Також, Б. Кухта зауважує, що «... Звідсіля сформувався напрям аналізу політичної теорії – кратократія...» [2, с. 74].

У даному контексті слід сказати, що кратократія або кратерократія (від грецького κράτος («кратос») – «міць, сила, влада, вождь»), як зазначає американський філософ-ідеаліст У.П. Монтегю, – це правління тих, хто достатньо сильний, щоб захопити владу силою або хитрістю [3, с. 342].

Зауважимо, при цьому, що не випадково у багатьох мовах поняття «влада» часто позначається тим же самим словом, що і поняття «сила», «міць» та їм подібні (наприклад, англійське слово «power» чи грецьке κράτος («кратос»)).

У даному контексті необхідно згадати, що загальнотеоретичній юриспруденції та філософії права відомо безліч теорій походження держави, однак, як справедливо підмічає Л. Гумплович, «Історія не дає нам жодного прикладу, де би держава виникала не за допомогою насильства, а якось інакше» [4, с. 47, 71], при цьому, «тільки по відношенню до завойовницького походження держав вчені посилаються на історію і таким чином визнають його історично достовірним, а інші способи виникнення, нібито очевидні самі по собі, допускаються без історичних доказів» [4, с. 49].

Згідно з теорією насильства, «Держави з'являються шляхом завоювань. Результатом завоювань є насамперед рабство: одне плем'я перетворює на рабів інше. Разом з рабством з'являється і приватна власність, а потім осілість, тобто перехід від кочівлі до землеробства. Панування одного племені над іншим, яке встановлюється і тримається силою та пов'язане з рабством і приватною власністю на землю та її продукти, і є, за Л. Гумпловичем, первісною державою. Приватна власність як результат первісного фізичного насилля, у свою чергу, спричиняє майнову нерівність і поділ суспільства на класи. Переможці утворюють клас імущих, переможені – клас неімущих. Виникає економічна залежність одних людей від інших і, таким чином, панування племені, спочатку засноване лише на фізичних перевагах, з часом поступово перетворюється на панування суспільного класу, що спирається на економічну могутність. Володарі (їх меншість), з одного боку, і підвладні (їх більшість), з другого, – це атрибутивні ознаки держави.

К. Каутський вважав державу силою, нав'язаною суспільству ззовні. Щоразу під час завоювання виникає поділ на класи: панівний та пригнічений і експлуатований. Апарат примусу, який утворюють переможці для управління переможеними, перетворюється на державу. Щоб утримати в покорі пригнічений народ, утворюються державні органи, приймаються закони.

За Е. Дженксом, виникнення держави або політичного суспільства пов'язане з розвитком військового мистецтва. Кожна держава зобов'язана своїм виникненням успішним війнам, і кожна з них намагалася надати своїй організації військового характеру, дещо пом'якшеного залишками патріархального ладу. На думку Е. Дженкса, утворення держави відбулося, коли одному з військових вождів вдалося зі своєю дружиною захопити певну місцевість і встановити на ній свою міцну владу» [5].

Додамо, також, що за вченням Г. Спенсера, держави виникають як результат війн і насильства, в ході яких відбувається природний відбір, або «виживання найсильніших». Надалі вони проходять дві стадії розвитку і два типи соціально-політичних організмів: військовий (хижацький) і промисловий (індустріальний). Суть соціально-політичного прогресу – в поступовому переході від військового типу держави до промислового, в якому «життя, воля, власність громадян забезпечені державою і де беруться до уваги інтереси всіх» [6, с. 163]. При цьому, як зазначає Б. Кухта, «Хоча, за твердженням теоретиків, соціальний дарвінізм вичерпав себе на початку XX ст., історична практика XX ст., певною мірою, переконує в актуальності цих поглядів» [7, с. 416].

До вищезгаданих «посилань на історію», які підтверджують насильницьку природу влади і «завойовницьке походження» держав, можна віднести, наприклад: убивство Ромулом Рема і заснування Риму (бл. 754-753 рр. до н.е.); римське (I ст. н.е.) й англосаксонське (V – VI ст.) завоювання Британії, а також Норманське завоювання Англії 1066 р.; вторгнення франків у Римську Галлію та заснування Франкської держави у V ст.; прихід Олега у Київ і вбивство Аскольда і Діра у 882 р., з якого відліковується правління Рюриковичів у Київській Русі; утворення герцогства Нормандія у 911 р. Роллоном після низки набігів на територію Франкської держави; утворення та існування європейських колоніальних імперій, починаючи з XV – XVI ст. до XIX – XX ст.; проголошення Росії імперією за підсумками перемоги у Північній війні 1700-1721 рр.; виникнення США у 1776 р. у ході Війни за незалежність (1775-1783 рр.); утворення Королівства Італія у 1861 р. у ході Рісорджименто; Об'єднання Німеччини «Залізом і кров'ю» за часів О. фон Бісмарка; виникнення низки держав на руїнах Австро-Угорської та Російської імперій на початку XX ст.; утворення низки держав в ході визвольної боротьби за часів розпаду колоніальної системи у середині XX ст. з подальшими збройними конфліктами; утворення низки незалежних держав на тлі війни в Югославії та розпаду СРСР з низкою подальших збройних конфліктів між новоутвореними державами наприкінці XX – на початку XXI ст. тощо.

Загалом же, перелік подібних прикладів насильства, яке як створювало, так і знищувало держави, змінювало їх кордони (а відтак і територію та підвладних) можна було би продовжувати практично до безкінечності, адже, як зазначав у 1976 р. Є.С. Ліхтенштейн, «вчені швейцарського статистичного центру опублікували такі підрахунки: за 5000 років людської історії тільки 292 роки на Землі не було війн, а 15513 великих і малих війн унесли 3 мільярда 640 мільйонів життів» [8, с. 117].

При цьому, цікавим є той факт, що навіть назви певних народів (а від них – і країн) походять від тих чи інших зразків зброї, наприклад: сакси, Саксонія – від «скрамасакса» або «сакса» («seax») [9] (великого ножа чи маленького меча, рубаюче-колючої холодної зброї з одностальною заточкою клинка і виразною горбатою формою ламаної спинки); чи франки, французи, Франція – від «франциски» (різновиду бойової сокири) або «франки» («franca») (дротика чи невеликого списа) [10].

Зауважимо, що, так чи інакше, величезна кількість мислителів різних епох визнавали генетичний і органічний зв'язок між державою, владою, правом та силою і насильством (а то і прямо вказували, що виникнення, існування та функціонування держави, влади і права напряду пов'язані з насильством) – згадаймо, наприклад, певні погляди таких мислителів, як Шан Ян [6, с. 18-19], Солон [6, с. 21], Аристотель [6, с. 31], Полібій [6, с. 33], Аврелій Августин [6, с. 46], Н. Макіавеллі [6, с. 62-64], Т. Мюнцер і Ж. Кальвін [6, с. 66], Ж. Боден [6, с. 67], Б. Спіноза [6, с. 76], Т. Гоббс [6, с. 82], Дж. Віко [6, с. 109], О.М. Радищев [6, с. 119], Дж. Бентам [6, с. 139], Р. Ієринг [6, с. 162], Г. Спенсер [6, с. 163], Ф. Ніцше [6, с. 171-172], С.А. Котляревський [6, с. 195], В.І. Ленін [6 с. 210-211] та ін.

Варто згадати, що в Давній Індії, згідно з Ведами і Законами Ману, вирішальна роль у суспільному устрої та мистецтві управління відводилася покаранню. При цьому, покарання («данда») вважалося сином божественного владки і в своєму земному вигляді означало палку. У свою чергу, зміст управління («дандаїті») – це «керівництво (володіння) палкою». Закони Ману містили справжній панегірик покаранню як охоронцю дхарми і всіх живих істот: «Покарання – цар... Увесь світ підкоряється (тільки) за допомогою Покарання... » [6, с. 14].

Також, кажучи про Давню Індію, слід звернути увагу і на той факт, що, як відомо, згідно з варновим (кастовим) поділом, до варни (касти) кшатріїв відносилися царі, воєначальники і воїни [6, с. 13]. Зауважимо, що поєднання в одній верстві населення носіїв політичної влади і носіїв військової сили однозначно вказує на той факт, що влада і сила є невіддільними одна від одної, адже перша ґрунтується на другій, тобто сила є основою влади.

Слід згадати, що подібна ситуація була характерна не тільки для Давньої Індії, а й для багатьох інших держав, у т.ч. і європейських, при цьому, навіть у часи, значно ближчі до нас з хронологічної точки зору.

Так, за часів Середньовіччя у країнах Європи політична влада належала феодалам різних рівнів (у найпростішому варіанті – це: рицарі, барони, графи, герцоги, король), нижчою стратою яких були рицарі, що являли собою «привілейованийий військово-землевласницький стан у країнах Західної і Центральної Європи у VIII – XVI ст.» [11]. При цьому, саме з рицарів починалася знаменита «феодальна драбина», і навіть великі феодали, що володіли титулами барона, віконта, графа, маркіза, герцога чи навіть короля тощо, неодмінно проходили урочисту процедуру посвячення в рицарі. Таким чином, варто вказати на тісний зв'язок між політичною владою і військовою силою, або силову природу влади, адже за часів Середньовіччя рицарями (професійними воїнами) були і глави держав (королі), і члени королівської родини (принци, герцоги тощо) і управителі окремих провінцій держави (графи), і великі феодали – безпосередні васали короля (барони), і звичайні професійні воїни благородного походження (рицарі).

Крім того, не зайвим буде звернути увагу і на той факт, що навіть у сучасній Польщі, віддаючи данину історичній традиції, найбільші адміністративно-територіальні одиниці держави (яких наразі налічується 16 штук) називаються «воєводствами», що зайвий раз вказує на поєднання сили і влади, чи, точніше, пряму залежність другої від першої.

Також, для того, щоби особливо контрастно продемонструвати сутність держави, слід порівняти її із додержавним ладом.

Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвеева зазначають, що первісне суспільство не знало соціальної стратифікації, тому воно могло існувати без держави, а інститут управління був представлений владою, яка мала неполітичний характер (влада старійшини, вождя, народного зібрання) [12, с. 25].

Вищою владою в родовій громаді були збори всіх дорослих членів громади. Їх ухвали були обов'язковими для всіх. У родовій громаді міг з'явитися одноосібний лідер, якого умовно називають старійшиною. Він не обов'язково був старшим за віком. Лідером міг стати головний носій знань, життєвого досвіду, або ж найбільш удачливий мислитель, організатор полювання і т.ін. Дуже схожим було становище вождя племені з тією лише різницею, що він застосовував свою владу набагато рідше: лише в тих випадках, коли потрібно було вирішити конфлікт між общинами чи вжити заходів до самозахисту від племені-суперника. Старійшина і вождь не претендували на привілеї, їхня влада базувалася виключно на особистому авторитеті та сприймалася як похідна від влади колективу [12, с. 29]. Влада, таким чином, не була відокремлена від людей, не було розмежування на владарюючих і підвладних. Зрозуміло, не було в первісному суспільстві ні властивого державі апарату влади, ні податків, ні чітко визначеної території, на яку поширюється влада родової громади [12, с. 30].

З переходом до цивілізованої форми існування суспільство стає соціально неоднорідним. У ньому складаються відносно самостійні спільноти: касты, стани, класи. Стратифіковане суспільство внутрішньо суперечливе: інтереси раба прямо протилежні інтересам рабовласника, бідні та багаті переслідують у житті різні цілі тощо. Світовий досвід свідчить, що запобігти самознищенню неоднорідного суспільства може тільки державна організація. Держава виникає як соціальний інститут, покликаний протистояти асоціальним, руйнівним силам, керувати виконанням загальноважливих справ, забезпечувати внутрішню та зовнішню безпеку суспільства [12, с. 25], що, певна річ, неможливо зробити без апарату примусу і насильства.

При цьому, як влучно підмічає Ж. Боден, держава утворюється завдяки примусу сильніших, або згоді одних людей добровільно передати у підпорядкування інших всю належну їм свободу. Саме із цієї, відступленої народом свободи, держава черпає власну всевладність та незалежність, яку мислитель називає «суверенітетом». Суверенітет – це «абсолютна та постійна влада, яку римляни називають величчю, що означає вищу владу повелівати», «верховна та постійна влада над громадянами з правом життя і смерті...». У свою чергу, основними ознаками державного суверенітету є верховенство, абсолютність, постійність, єдність, неподільність і необмеженість влади [13; 6, с. 67-68].

Також, історія свідчить, що найбільш ранніми були держави Стародавнього Сходу, що являли собою східні деспотії з рабовласницьким ладом [14, с. 124]: так, класичними деспотіями вважаються такі стародавні держави, як Ассирія, Вавилон, Єгипет, Іран, Китай та ін. [15]. Дещо пізніше рабовласницькі держави виникають і в Давній Греції та Давньому Римі.

При цьому, варто зауважити, що в основі економіки і господарства стародавніх держав лежало рабство, «як історично перша і найгрубіша форма політичного, соціально-економічного безправ'я людини, коли раб перебуває у повній власності пана... Джерелами рабства були насамперед війни, захоплення полонених, продаж членів родини (римський глава родини міг тричі продати у рабство дітей). Рабами ставали і за борги, скоєний тяжкий злочин. Дитина, народжена рабинею, теж ставала рабом...» [16, с. 367].

Таким чином, як бачимо, первинним і найбільш масовим джерелом рабства був полон на війні, що дає підстави стверджувати, що насильство (війна) породжувало рабство і підтримувало його існування, а рабство, у свою чергу, являло собою економічну і господарську основу стародавніх, рабовласницьких, держав, тобто саме насильство лежало в основі утворення та існування держав.

Якщо ж казати про т.зв. «германський шлях утворення держави», то тут слід мати на увазі, що держави, засновані германськими племенами на руїнах Римської імперії, розпочали своє існування, минаючи стадію рабовласництва, зразу з прафеодального або ранньофеодального ладу [17, с. 49].

У даному контексті, необхідно зауважити, що у германців за часів розкладу родоплемінних відносин поступово виборна влада вождів перероджується у спадкову монархічну владу. Ці процеси були чудово описані французькими авторами. Видатний мислитель-просвітник XVIII ст. барон Ш.Л. де Монтеск'є вказував, що зародки монархії з'являються тоді, коли германці, що завоювали Римську імперію, розселяються на її величезній території, внаслідок чого зникає можливість проводити народні збори для вирішення важливих питань і з'являється потреба радитися за допомогою представників [18, с. 149]. Відомий історик Ш.Е. Пті-Дютайї зазначає, що монархія виникає внаслідок переродження виборної влади у спадкову, коли обраний знаттю і коронований церквою правитель для того, щоб його сім'я не втратила владу, ще за життя призначає собі співп-

равителем свого сина, який продовжує правити після смерті батька і так само згодом призначає співправителем вже свого сина, і так далі [19, с. 30-33]. Саме так замість влади виборних вождів утверджується (імовірно, упродовж кількох поколінь) спадкова влада монархів.

На підтвердження істинності сказаного вище, можна навести і той факт, що дворянський титул герцога (наявний у монархічних державах, наприклад, Великобританії, і в наш час) походить від німецького слова «Herzog», яке у давніх германців позначало виборного військового вождя племені, у Західній Європі у період раннього Середньовіччя – племінного князя, а у період феодальної роздробленості – великого феодального володаря [20, с. 10].

У даному контексті слід звернути увагу на той факт, що герцоги, як правило, походили саме з виборних військових вождів племен, тобто з тих, хто володів військовою силою, а не, скажімо, зі старійшин, які мали якісь виняткові здібності (як про це сказано вище). Тож, в основі середньовічних держав Європи та їх сучасних наступниць лежить саме військова влада, тобто сила і насильство, тим більше, що варварські королівства епохи Темних віків утворилися на завойованих територіях Римської імперії.

При цьому, зауважимо, що, очевидно, схожа ситуація спостерігалася не тільки у германських народів, адже, нащадки вождів різних племен і полководців зберігали політичне панування і феодальну владу у своїх володіннях навіть через тисячу чи півтори тисячі років після часів Великого переселення народів: так, від гунського воєначальника часів Аттіли, Зоарда, – вождя однієї з орд, які у V ст. наводнили Східну Європу, – пішло багато шляхетських родів гербу Корчак [21, с. 678, 682-683], у тому числі і наші прямі предки – шляхтичі Михалевські гербу Корчак.

Ще одним доказом насильницької сутності держави служить той факт, що однією з найдавніших функцій держави є здійснення правосуддя, якому відводиться чільне місце у священних книгах різних народів (згадаймо, наприклад, біблійну притчу про суд царя Соломона тощо).

На важливу роль справедливості (правосуддя) у державі ще на початку V ст. вказував Аврелій Августин у знаменитій праці «Про град Божий»: «За відсутності справедливості, що таке держава, як не великі шайки розбійників; так як і самі шайки розбійників є ні що інше, як держави у мініатюрі...» [22].

Тож, варто зауважити, що, по суті, правосуддя є однією з найдавніших і найважливіших функцій держави та являє собою державно-організоване насильство щодо правопорушників, що здійснюється на підставі права для забезпечення порядку у суспільстві.

Як свідчить історія, у багатьох ранніх державах, зокрема й у Київській Русі, мав місце т.зв. «змагально-обвинувальний процес», коли в умовах недостатньої сформованості державного апарату значну частину примусових заходів замість держави виконувала сама сторона обвинувачення або позивача – так у Київській Русі сторона позивача чи обвинувачення сама збирала докази, сама шукала правопорушника, сама його затримувала, сама доставляла його до суду та сама у суді доказувала вину підозрюваного тощо. І тільки згодом, у міру розвитку інститутів держави, з'являється інквізиційно-розшуковий процес, у межах якого вищевказані функції здійснюють органи держави.

При цьому, з давніх часів держава намагалася замінити самосуд, саморозправу, кровну помсту (та інші побідні насильницькі заходи відплати одних приватних осіб другим) на правосуддя, здійснюване з використанням державного примусу.

Так, Р.А. Калюжний та Ю.В. Ящуринський вказують, що «Найдавнішою формою цивільного процесу у Давньому Римі був легісакційний процес. Він був заснований на законі як протидія до застарілих форм приватної саморозправи. *Legis actio* в перекладі з латинської мови означає «законні дії» [23, с. 35]. Він виник у зв'язку з тим, що декрет 389 р. до н.е. «забороняв самоуправство, яке з цього часу почало вважатися кримінальним злочином. Цивільне судочинство стало єдиним засобом захисту прав громадян» [23, с. 35].

У свою чергу, в Київській Русі кровна помста була законодавчо заборонена старшими синами Ярослава Мудрого – Ізяславом, Святославом і Всеволодом – у «Правді Ярославичів» [24], що багатьма істориками датується 1072 р. [25].

Тож, фактично, важливою віхою становлення державності слід вважати монополізацію державою права на застосування примусу, коли приватну саморозправу витісняє державне правосуддя.

В цьому контексті слід згадати позицію Дж. Локка, який вважав, що укладення суспільного договору і поява держави обумовлені тим фактом, що в умовах природного стану права людини є ненадійними, і «кожен змушений самостійно обстоювати своє право і карати його порушників» [26; 27].

При цьому, як зазначає Т. Гоббс, враховуючи егоїзм, властолюбство, жадобу багатства та бажання шкодити іншим людям, які притаманні людському єству, у природному (додержавному) стані цілком закономірно панує «війна всіх проти всіх», сповнена ненависті, ворожнечі і помсти. У свою чергу, цей ненормальний стан долається за допомогою спільної влади, яка дбає про громадський порядок. Індивіди добровільно передають усі свої права і свободи державі, влада якої «настільки велика, наскільки це можна собі уявити». Так укладається суспільний договір, люди визнають політичну владу і підкоряються їй, виникають особливі узи єдності людей, відносини панування і підкорення, тобто політичний стан як такий. Тож, суспільний договір являє собою не тільки необхідну історичну передумову виникнення держави, але й її необхідну і постійну логічну складову [28; 27].

Зауважимо, що до числа вищезгаданих «усіх» прав і свобод, які людина передає державі, очевидно, відноситься і право на насильство. Тож, з появою держави, саме до неї переходить право на застосування сили, і, таким чином, виникає монопольне право держави на насильство, яке М. Вебер вважає ключовою ознакою держави, яку неможливо соціологічно визначити за її цілями чи функціями внаслідок їх історичної мінливості, зате цілком можна досягнути за допомогою засобів, які вона використовує, враховуючи, що специфічним засобом, легітимне використання якого визнається тільки за державою, є насильство (поліція, армія) [29].

Проте, слід сказати, що не в усіх країнах світу на певному етапі розвитку держава перебрала на себе монопольне право на застосування насильства.

Так, відомий теоретик природного права і суспільного договору, засновник науки міжнародного права, видатний голландський мислитель XVII ст. Г. Гроцій, як відомо, поділяв війни на публічні і приватні. Мислитель зазначав, що державами ведуться публічні війни; приватними особами – приватні, це виправдується тим, що «за природою кожен є захисником свого права, для чого нам і надані руки». Однак право на ведення приватної війни обмежується після створення держави і встановлення судової влади. Тоді набуває сили принцип, що ніхто не може бути суддею у своїй власній справі. Лише у випадках, коли неможливо звернутися за судовим захистом, людина може використовувати своє природне право на самозахист [30; 6, с. 75].

Зауважимо, що брак насильства з боку держави (недостатня сила державної влади) для здійснення правосуддя і підтримання правопорядку нерідко призводить до трагічних і руйнівних для держави і суспільства наслідків – згадаймо, що Хмельниччина 1648-1657 рр. і Руїна 1657-1687 рр., які зруйнували та спустошили не тільки Річ Посполиту, але й, насамперед, українські землі, розпочалися саме з приватної війни між шляхтичами Д. Чаплинським (можливо, нашим предком) і Б. Хмельницьким.

Так само, загибеллю держави загрожує і виродження класу тих, хто має владу застосовувати насильство: так, наприклад, падіння Римської імперії сталося тоді, коли варварські племена (т.зв. «федерати») поступили на військову службу до римлян; бритти втратили державність і свободу тоді, коли почали запрошувати англосаксів «допомогти» їм у вирішенні міжусобиць; а Королівство Франція загинуло тоді, коли напередодні Великої французької революції 1789-1799 рр. 95% дворянства складало т.зв. «нове дворянство» [31, с. 282].

Недарма засновник політичної науки Н. Макіавеллі зазначав: «Військове мистецтво володіє такою силою, що дає змогу не лише утримати владу тому, хто народжений державцем, але й досягнути влади тому, хто народився простим смертним... Нехтування цим мистецтвом є головною причиною втрати влади, як володіння ним є головною причиною здобуття влади» [32, с. 87].

...Зауважимо, що вказівка на визначну роль насильства міститься, також, й у самій дефініції права, що наведена у класичній праці – «Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона», де сказано, що: «Право – має своїм завданням регулювати взаємні відносини людей, що живуть у суспільстві, шляхом встановлення правил поведінки («юридичних норм»), що підтримуються примусовим впливом з боку державної або суспільної влади» [33, с. 868].

Наші опоненти можуть зауважити, що, мовляв, з кінця XIX ст. багато чого змінилося. На це ми їм відповімо таким чином. По-перше, і тоді і зараз існує суспільство буржуазного типу, а, відтак, окремі політичні, правові, соціальні чи економічні зміни, які дійсно могли мати місце у тих чи інших окремих аспектах життя, не мають вирішального значення і не впливають істотно на фундаментальні поняття і категорії, оскільки, у протилежному випадку, нинішнє суспільство не залишилося би буржуазним. По-друге, як би сучасні автори в угоду поточній політичній кон'юктурі не намагалися заретушувати насильницьке єство права різноманітними політкоректними форму-

люваннями, фактично, як сьогодні, так і століття тому, право відрізняється від інших видів соціальних норм, насамперед, такими властивостями (ознаками), як загальнообов'язковість і забезпечення державним примусом, що вказує на насильницьку природу права, без якої його існування видається неможливим, а саме право перетворюється на мораль, звичай чи інші соціальні, але не правові, норми.

З цього приводу, Ю.С. Шемшученко влучно підмічає: «Держава відіграє особливу конститутивну роль щодо права, бо тільки вона здатна забезпечити загальнообов'язковість соціальних норм у масштабах усього суспільства. Саме в цьому полягає головна відмінність права від норм моралі та інших неправових норм, які не забезпечуються методами державного примусу» [34].

Також, слід пам'ятати і позицію видатного англійського мислителя XVII ст. Т. Гоббса, який резонно зауважував, що усе, що не підкріплено «мечем держави», є лише «стрясанням повітря» [35, с. 200].

Разом із тим, наші опоненти можуть нам зауважити, що окрім примусу існують й інші методи правового регулювання – переконання, заохочення, компроміс тощо. На це ми відповімо їм словами класика політичної думки, засновника політичної науки Н. Макіавеллі: «...може виникнути спір, що краще: щоб державця любили чи щоб його боялися. Кажуть, що краще за все, коли бояться і люблять одночасно; однак любов погано уживається зі страхом, тому якщо доводиться вибирати, то більш надійно вибрати страх. Оскільки про людей в цілому можна сказати, що вони невдячні та непостійні, схильні до лицемірства та брехні, що їх відлякує небезпека та вабить нажива: поки ти робиш добро, вони твою всією душею, обіцяють нічого для тебе не щадити: ні крові, ні життя, ні дітей, ні майна, але коли у тебе з'явиться в них потреба, вони у той же час від тебе відвернуться... Люди менше побоюються образити того, хто навіть їм любов, аніж того, хто навіть їм страх, оскільки любов підтримується вдячністю, якою люди, будучи поганими, можуть знехтувати заради своєї вигоди, тоді як страх підтримується загрозою покарання, якою знехтувати неможливо» [32, с. 96].

Таким чином, необхідно визнати, що право і заснований на ньому правопорядок, як фундамент нормального, спокійного, мирного, цивілізованого буття суспільства, прямо впливають з насильства, монополія на яке належить державі. При цьому, важливою ціллю права, окрім регулювання суспільних відносин, є визначення форм і міри насильства та упорядкування його застосування державою.

Водночас, необхідно розуміти, що йдеться тільки про «упорядкування» застосування насильства державою, але аж ніяк не про «правове самообмеження держави». Так, Г.Ф. Шершеневич резонно стверджує, що гіпотетично державна влада може прийняти будь-який закон, проте реально «на шляху безмежної могутності державної влади стоять два стримуючих начала»: «моральна свідомість і розсудливість владарюючих з одного боку, можливість протидії підданих – з іншого» [36, с. 217-218]. Г.Ф. Шершеневич безспідставно виключає можливість правового самообмеження держави внаслідок кількох причин: по-перше, право може бути дедуковане тільки з вольових відносин, обов'язковості вольових актів залежно від інших вольових актів; при цьому, мислитель риторично вказує: «якщо самообмеження має правовий характер, то де ж ця інша воля залежно від якої стоїть воля держави?»; по-друге, «якщо держава сама ставить собі межі, що заважає їй переставити їх, і до того ж, де завгодно? Хіба не зрозуміло, що все це самообмеження тримається лише на чесному слові» [36, с. 219].

При цьому, марно у публічно-правових галузях правопорушення проти однієї особи розглядається не як приватна образа, а як небезпека для всього суспільства. Тож, право вимагати справедливості, як правило, переходить від скривдженої особи до держави (прокуратура, органи публічного обвинувачення тощо), яка і провадить боротьбу зі злочинами і проступками за допомогою правоохоронних органів, а потерпілий, у більшості випадків, зокрема у справах публічного обвинувачення, вже не може відкликати своє повідомлення про вчинення злочину.

При цьому, як писав геніальний італійський мислитель-просвітник XVIII ст. Ч. Беккарія 1764 р. у своїй безсмертній праці «Про злочини і покарання», головною засадою превенції правопорушень є невідворотність покарань [37].

Отже, маємо підстави стверджувати, що там, де є ефективний державний примус, що забезпечує обов'язковість права, і надійне (неминуче) насильство до правопорушників – там дійсно є держава, право і правопорядок.

Натомість, там, де немає ефективного державного примусу, надійного (неминучого) насильства до правопорушників і невідворотності покарань, – там, насправді, немає ні влади, ні суверену.

нітету, ні держави, ні права, ні правопорядку, адже кожен може цілком безкарно робити все, що йому заманеться, а, відтак, там настає анархія, безлад і хаос.

У даному контексті слід навести цитату з безсмертної праці «Государ» (1513 р.) геніального італійського мислителя епохи Ренесансу Н. Макіавеллі: «влада державця повинна будуватися на міцній основі, інакше вона рухне. Основою же влади в усіх державах... служать хороші закони і хороше військо. Але хороших законів не буває там, де нема хорошого війська, і навпаки, де є хороше військо, там і закони хороші» [32, с. 77].

У цьому контексті, також, хотілося би сказати і кілька слів про т.зв. «міжнародне «право». Насамперед, варто зазначити, що вельми часто особи, які не мають ґрунтовних теоретичних знань, схильні ідеалізувати міжнародне право, вважаючи його взірцем досконалості, справедливості та ефективності.

Гадаємо, що справжнім юристам-професіоналам, як теоретикам, так і практикам, відомо, що це зовсім не так. Необхідно розуміти, що міжнародне «право» є вельми недієвим, оскільки воно не підкріплене надійним насильством з боку суверена щодо підвладних, а тому кожен суб'єкт міжнародного права може цілком безкарно чинити протиправне насильство щодо інших у міру своїх фактичних можливостей.

У цьому контексті слід згадати позицію українських вчених А.А. Маєвської, В.С. Семенова та М.В. Буроменського, котрі вказують, що «міжнародне право – це особлива система юридичних норм і принципів, що регулюють міжвладні міжнародні відносини та висловлюють узгоджену позицію учасників цих відносин, обумовлену дією закономірностей міжнародних відносин на певному етапі розвитку цивілізації», шляхом встановлення взаємних прав і обов'язків» [38, с. 5].

При цьому, варто зауважити, що ключове значення у наведеній вище дефініції має виділена нами курсивом вказівка на те, що міжнародне право «висловлює узгоджену позицію учасників цих (тобто міжнародних) відносин», і що ця «узгоджена позиція» «обумовлена дією закономірностей міжнародних відносин на певному етапі розвитку цивілізації».

Тож, слід визнати, що, за своєю сутністю, міжнародне право являє собою *узгоджену позицію учасників міжнародних відносин*. «Узгоджену» – значить добровільну, а не нав'язану силою, що вказує на відсутність примусового компонента (а відтак – і гарантованості примусом) у більшості норм міжнародного «права», що ставить під сумнів не тільки їхню дієвість, але і сам правовий характер їхньої природи.

При цьому, у разі, якщо така «узгоджена позиція» відсутня, можна говорити і про відсутність міжнародного права, або, принаймні, прогалини в ньому стосовно тих чи інших питань, щодо яких відсутня «узгоджена позиція суб'єктів» чи міжнародно-правове регулювання.

Важливе значення має і наведена вище вказівка на «*обумовленість*» міжнародного права «*закономірностями міжнародних відносин на певному етапі розвитку цивілізації*», що вказує на панування об'єктивних закономірностей над суб'єктивною волею всіх учасників міжнародних відносин (жоден з них не є творцем міжнародного права і не гарантує його дієвість примусом) і залежність міжнародного права від історичного контексту, тобто його мінливості.

У зв'язку з цим, слід визнати, що міжнародне «право», насправді, не є правом, оскільки воно не володіє такими ключовими ознаками права, як загальнообов'язковість та забезпеченість державним примусом, тож, скоріше, воно являє собою своєрідний заміник права – «ерзац-право», сутність котрого була окреслена раніше у наших попередніх працях [39].

На підтвердження того факту, що т.зв. «міжнародне право», насправді, не є «правом», адже не володіє його класичними конститутивними ознаками, слід вказати на ту обставину, що переважна більшість норм «міжнародного права» є диспозитивними, тобто (до)вільно встановлюються та змінюються самими суб'єктами правовідносин і, фактично, є суто добровільними, тоді як навіть т.зв. «імперативні норми», у багатьох випадках, тримаються лише на чесному слові не дуже чесних суб'єктів.

Так, зауважимо, що всілякі заходи міжнародного впливу, як правило, є украй неефективними: той факт, що наразі РФ продовжує вести війну проти України, незважаючи на запровадження XVI пакету санкцій, переконливо засвідчує, що попередні 15 пакетів не досягли своєї мети, що дає підстави прогнозувати і рівень ефективності XVI та подальших пакетів санкцій...

Так само, не можна вважати ефективною гарантією міжнародного права і всілякі міжнародні трибунали, оскільки: по-перше, вони можливі тільки після військової перемоги над тим, кого будуть судити (що часто робить ціну такого «правосуддя» захмарно високою); по-друге, міжнародні

трибунали, як правило, є судилищами переможців над переможеними, що діють за принципами «Горе переможеним» і «Переможців не судять»; по-третє, міжнародні трибунали, у кращому випадку, є заходами вибіркового правосуддя, коли переможці пригадають всі «гріхи» переможених, але забудуть про власні.

У даному контексті доречно навести в якості прикладу відому історію про те, як під час Нюрнберзького процесу радянська сторона намагалася приписати керівникам Третього Рейху (зокрема Г. Герінгу) Катинський розстріл, а американці, прекрасно розуміючи, хто насправді вчинив цей жахливий злочин, дозволили німцям виправдатися за цим епізодом, але не стали наполягати на розслідуванні і пошуку винних у вбивстві понад 20 тисяч поляків [40; 41; 42], очевидно, аби не псувати відносини з вчорашнім союзником по Другій Світовій війні – СРСР, який станом на 1945 р. мав загартоване у боях 11-мільйонне військо і контролював половину Європи...

Зауважимо, що, так само, виникає чимало запитань різного роду щодо таких гучних міжнародних і внутрішньодержавних процесів, як: Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний трибунал щодо Руанди, Трибунал над С. Хусейном, Суд над президентом Єгипту Х. Мубараком, Судилище над М. Каддафі тощо, особливо, якщо іноземні переможці судять скинутих ними правителів, а не бунтівників, які своїми злочинними діями проти держави спричинили масові жертви і знищення власної країни...

Так само, слід вказати й на відверту недієвість механізмів ООН, особливо у разі, якщо стороною конфлікту є держави – постійні члени Ради Безпеки ООН, які мають право вето і, тим самим, легко можуть паралізувати роботу цієї структури та виконання рішень Міжнародного Суду ООН.

При цьому, не слід забувати і про відверто расистські і колоніалістські аспекти сутності ООН, створеної ще за часів існування колоніалізму у 1945 р., адже, скажімо, у п. 1с ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН (що є невід'ємною частиною Статуту ООН) міститься згадка про «загальні принципи права, *що визнаються цивілізованими націями*» [43], що дає підстави казати про поділ націй на «цивілізовані» і «нецивілізовані» та відверто зневажати і дискримінувати тих, кого «сильні світу цього» свавільно віднесуть до числа останніх...

На завершення, вважаємо за доречне навести позицію відомого українського вченого Б. Кухти, котрий резонно зазначає, що «Насильство у політиці – найпоширеніший метод, що застосовується у політиці, легально – державою та нелегально – різними суб'єктами політики. Панування волі одного суб'єкта над волею іншого, застосування сили для того, щоб зберегти або завоювати політичне, економічне, соціальне панування, навмисна дія, спрямована на знищення певного суб'єкта різними засобами (фізичними, психологічними, економічними). Насильство «зверху», що здійснює панівна еліта, становить необхідний елемент будь-якої влади у межах політичної системи (режиму)... Оскільки за суттю влада була і залишається примусом, будь-яке існування в політично організованому суспільстві врешті-решт використовує владне насилля: тоталітарно-авторитарні режими це роблять відкрито, ліберально-демократичні – замасковано, «для блага народу» тощо» [44, с. 259-260].

Тож, слід визнати, що насильство було, є і буде фундаментальною засадою утворення та існування всякої держави і права, при цьому, як тільки його рівень знизиться нижче мінімально-необхідного, або інші суб'єкти почнуть серйозно оспорювати монополію держави на насильство, так зразу держава і право припинять своє існування, що обернеться для суспільства трагедією – розгулом злочинності та безладу, анархією і хаосом, занепадом і знищенням під ударами внутрішніх і зовнішніх ворогів.

На підсумок зауважимо, що у наших читачів може скластися хибне враження про те, що, нібито, ми негативно оцінюємо сутність держави, якщо постійно вказуємо на її насильницьке єство. Насправді, це зовсім не так: навпаки, ми намагаємося проакцентувати на тому, що насильство є важливим фактором утворення та існування держави, іманентно властиве природі держави і влади, має важливе значення для встановлення і підтримки правопорядку, забезпечує формування й організацію цивілізованого суспільства та його прогресивний розвиток, а також забезпечує суспільство і державу від внутрішніх і зовнішніх ворогів. При цьому, якщо в якомусь суспільстві, на певному етапі, завдяки насильству не відбулося утворення політичної влади, становлення держави та формування апарату управління і примусу, таке суспільство позбавлене здатності до прогресивного розвитку, століттями залишається на примітивній стадії організації, а відтак не забезпечує людям належної якості життя і безпеки та знаходиться під загрозою знищення іноземними загарбниками, про що красномовно свідчить сумний наприклад північноамериканських

індіанців. Тож, позитивне і прогресивне значення насильства у державогенезі та бутті держави і права важко переоцінити.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження, ми дійшли таких основних **висновків**:

1. Насильство є основною конститутивною ознакою (рисою) держави, влади і права, без якої їх виникнення та існування вбачаються неможливими, так само, як і буття цивілізованого суспільства.

2. Історичний досвід підтверджує той факт, що держава, влада і право мають насильницьку природу і виникають із завоювання, або фізичного насильства, яке, згодом, може переродитися на економічне.

3. Насильницьку природу держави, влади і права доводить величезна кількість різноманітних, здавалося би малопомітних, але важливих і цікавих фактів, зокрема:

- назви цілих народів (наприклад, франки і сакси) та їх країн (наприклад, Франція і Саксонія) походять від певних зразків зброї (франка, франциска та сакс, скрамасакс);

- поняття «влада», «могутність» і «потужність», «міць», «сила» у різних мовах позначаються одним і тим самим словом, наприклад, «power» – в англійській, чи «кратос» – у грецькій;

- у Давній Індії поняття «дандаїті», тобто мистецтво управління, буквально означало «володіння палкою»;

- у багатьох країнах упродовж багатьох віків воїни і правителі відносилися до одного суспільного класу (стану, варни тощо), наприклад, кшатріїв (у Давній Індії); рицарів, дворян (у Середньовічній і Модерній Європі); представників силових структур (у сучасних мілітократіях), що вказує на симбіоз влади і сили;

- титул герцога, тобто монарха (рангом нижче короля) чи великого феодального володаря, походить від виборних військових вождів племен у давніх германців;

- у Польщі, як у давнину, так і в сучасності, основні найбільші адміністративно-територіальні одиниці називаються «воєводствами», що вказує на прямий зв'язок між управліннями і військовими та поєднання цивільної і військової влади в одних руках, тобто їх тотожність тощо.

4. Сутність держави найбільш контрастно проявляється в її порівнянні з додержавним станом, від якого держава відрізняється тим, що:

- суспільство стає соціально неоднорідним, з'являються касти, стани, класи, які мають антагоністичні інтереси та цілі;

- відбувається відокремлення влади від населення, тобто розмежування владарюючих і підвладних;

- з'являється апарат примусу, податки, що стягуються для забезпечення діяльності влади;

- окреслюється обсяг території, на яку поширюється *влада* даного політичного утворення, держави;

- держава покликана запобігти самознищенню соціально-неоднорідного суспільства або закріпити панування однієї частини суспільства над другою, що, зрозуміло, часто-густо здійснюється за допомогою насильства тощо.

5. Історично, найдавніші держави являли собою східні деспотії з рабовласницьким ладом (Ассирія, Вавилон, Єгипет, Іран, Китай та ін.), що якнайкраще відбиває істинну сутність держави. Так само, рабовласницький лад панував і в Давній Греції та Римі. Тож, політичною та економічною основою перших держав, відомих історії, – держав Стародавнього Світу – було воєнне поневолення, обернення на рабів та експлуатація інших народів (племен), тобто грубе і відкрите насильство, для організації і закріплення результатів якого, із певним пом'якшенням у перспективі, і виникає апарат насильства, відомий під назвою «держава».

6. Натомість, як відомо, у германських народів державогенез проминув таку стадію, як рабовласництво, і на зміну родоплемінному ладу відразу прийшов ранньофеодальний. При цьому, монархічна форма правління виникає у результаті переродження виборної військової влади вождів германських племен у спадкову владу королів за допомогою надання сину статусу співправителя ще за життя батька. Тож, в основі практично всіх європейських держав, що виникли за часів (раннього) Середньовіччя, лежить саме військова влада, монополію на яку привілейовані верстви (рицарі, дворяни, офіцери) зберігали аж до XIX – XX ст.

7. Насильницький характер держави підтверджує і той факт, що чи не найдавнішою її (внутрішньою) функцією є здійснення правосуддя, тобто державно-організованого насильства щодо правопорушників. Так, держава поступово замінює самосуд, саморозправу і кровну помсту на

правосуддя і державний примус, адже в умовах державності, за суспільним договором, люди зрікаються на користь держави більшості своїх прав, у т.ч. і права на насильство, в обмін на послуги держави щодо забезпечення миру, безпеки, порядку і добробуту. Так у держави виникає монополія на насильство, що і відображає її сутність.

8. Якщо у певній країні на певному етапі історичного розвитку держава не здобуває монополію на насильство, або вироджується клас тих, хто має владу здійснювати насильство, це загрожує загибеллю державі і суспільству, що відбувається внаслідок браку сили і насильства держави.

9. На насильницький характер держави і влади вказує і той факт, що визначальними ознаками (рисами) права є забезпеченість державним примусом, що робить право загальнообов'язковим, на відміну від інших соціальних норм.

Право і правопорядок є запорукою нормального, спокійного, мирного, цивілізованого буття суспільства, що прямо випливає з насильства і забезпечується державною монополією на насильство. Натомість, брак ефективного, гарантованого державою насильства, призводить до анархії і хаосу, оскільки кожен отримує можливість безкарно робити все, що йому заманеться. При цьому, важливою ціллю права, окрім врегулювання суспільних відносин, є і визначення форм і миру насильства та упорядкування його застосування державою.

10. Міжнародне право, не є правом, оскільки не відповідає таким його класичним ознакам, як забезпеченість державним примусом і загальнообов'язковість. Насправді, міжнародне право являє собою узгоджену волю суб'єктів міжнародного спілкування, тобто має суто добровільний характер, тим паче, що переважна більшість його норм мають диспозитивний характер, а ті, які, все ж таки, є імперативними, у більшості випадків, все одно не мають дієвих механізмів захисту.

11. Сама природа влади свідчить, що насильство властиве всім державам, як тоталітарно-авторитарним, так і ліберально-демократичним, і, насправді, відрізняються лише його масштаби, форми та ступінь відкритості/латентності.

12. Насильство було, є і буде фундаментальною засадою утворення та існування всякої держави і права, при цьому, як тільки його рівень знизиться нижче мінімально-необхідного, або інші суб'єкти почнуть серйозно оспорювати монополію держави на насильство, так зразу держава і право припинять своє існування, що обернеться для суспільства трагедією – розгулом злочинності та безладу, анархією і хаосом, занепадом і знищенням під ударами внутрішніх і зовнішніх ворогів. Тож, позитивне і прогресивне значення насильства у державогенезі та бутті держави і права важко переоцінити. І це необхідно розуміти та брати до уваги.

Перспективним напрямком подальшої розробки цієї проблематики слід вважати дослідження історичних фактів щодо завойовницького походження держав, насильницького характеру їх буття і діяльності, а також причин і особливостей переродження давнього фізичного насильства у більш сучасне економічне тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шемшученко Ю.С. Держава / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д–Й. URL: <https://leksika.com.ua/17530526/legal/derzhava> (дата звернення 06.04.2025).
2. Кухта Б. Влада / Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 74-75.
3. Hausheer, Herman. K: Kratocracy / Dictionary of Philosophy / Runes, Dagobert D. (ed.). Philosophical Library, 1942. P. 342. <https://www.ditext.com/runes/k.html> (date of reference 06.04.2025).
4. Гумплович Л. Общее учение о государствѣ. Санктъ-Петербургъ, 1910. 516 с.
5. Тимошенко В.І. Теорія насильства / Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6: Т–Я. URL: https://leksika.com.ua/15660721/legal/teoriya_nasilstva (дата звернення 06.04.2025).
6. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.
7. Кухта Б. Соціальний дарвінізм // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 415-416.

8. Лихтенштейн Е.С. Слово о науке. М.: Знание, 1976. 304 с.
9. Битвы Артура / Кокс С., Оксбрау М. Король Артур и Святой Грааль от А до Я. Москва: АСТ, 2008. 286 с.
10. Franc / Le Littré (XMLittré v2). Dictionnaire de la langue française, par É. Littré. URL: <https://www.littré.org/definition/franc> (date d'accès 06.04.2025).
11. Гончаренко В.Д. Рицарство // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П–С. URL: <https://leksika.com.ua/12671005/legal/ritsarstvo> (дата звернення 06.04.2025).
12. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Харків: ТОВ«Одісей», 2008. 432 с.
13. Боден Ж. Шесть книг о государстве. Антология мировой политической мысли: в 5 т. М.: Мысль, 1999. Т. 2. С. 689–695.
14. Кухта Б. Деспотія. Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 124.
15. Тимошенко В.І. Деспотія / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2: Д–Й. URL: <https://leksika.com.ua/14241112/legal/despotiya> (дата звернення 06.04.2025).
16. Кухта Б. Рабство / Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 367.
17. Детальніше див.: Скаун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге видання. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
18. Монтескьє Ш.Л. О духе законов. М.: Мысль, 1999. 672 с.
19. Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархи во Франции и в Англии X-XIII веков; перевод с французского С.П. Моравского. Санкт-Петербург: Издательская группа «Евразия», 2001. 448 с.
20. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1979. Т. 3: Гердан – Електрографія. 551 с.
21. Herby rycerstwa polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584; wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Kraków, 1858.
22. Блаженный Августин. О граде Божьем / Блаженный Августин. Творения: в 4 т. / Сост. и подгот. текста к печати С.И. Еремеева. Санкт-Петербург: Алетейя; Киев: УЦИММ-пресс, 1998. Т. 3-4.
23. Калюжний Р.А., Ящури́нський Ю.В. Основи римського приватного права: курс лекцій. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. 184 с.
24. Правда Русская / Под редакцией академика Б.Д. Грекова. М.; Л: Издательство АН СССР, 1940–1963.
25. Усенко І.Б. Правда Ярославичів / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н–П. URL: https://leksika.com.ua/10820618/legal/pravda_yaroslavichiv (дата звернення 06.04.2025).
26. Локк Дж. Два трактата о правлении / Локк Дж. Сочинения: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135–405.
27. Тимошенко В.І. Договірна теорія походження держави / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2: Д–Й. URL: https://leksika.com.ua/17190303/legal/dogovirna_teoriya_pohodzhennya_derzhavi (дата звернення 06.04.2025).
28. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1964.
29. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Перевод с немецкого и вступительная статья А.Ф. Филиппова; редактор А.А. Рындин. М.: Рипол-классик, 2018. 292 с.
30. Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. М.: Ладомир, 1994. 868 с.
31. Кухта Б. Нове дворянство / Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 282–283.
32. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб.: Азбука-классика, 2008. 272 с.
33. Нечаевъ В.М. Право / Энциклопедическій словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузь, И.А. Ефронъ. Санктъ-Петербургъ: Типографія Акц. Общ. Брокгаузь-Ефронъ, 1898. Томъ XXIV-А: Полярныя сіянія – Прая. С. 868–874.

34. Шемшученко Ю.С. Право / Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П–С. URL: <https://leksika.com.ua/15630915/legal/pravo> (дата звернення 06.04.2025).
35. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1964. Т. 2. 748 с.
36. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва: Издание Бр. Башмаковых, Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнеревъ и Ко, 1911.
37. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М.: Стелс. 1995. 304 с.
38. Міжнародне право: навчальний посібник / За ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
39. Джолос С.В. Феномен «ерзац-право» як новий концепт в юриспруденції // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2012. Випуск № 19. Т. 1. С. 40-43.
40. Катынский расстрел / Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Катынский_расстрел (дата обращения 06.04.2025).
41. Катинський розстріл / Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Катинський_розстріл (дата звернення 06.04.2025).
42. Решение Большой Палаты Европейского суда по правам человека по делу «Яновец и другие против Российской Федерации» (Заявления №№ 55508/07 и 29520/09) от 21 октября 2013 года, касающееся расстрела польских военнопленных в апреле и мае 1940 года в Катынском лесу под Смоленском, в тюрьме харьковского НКВД, в тюрьме НКВД в Калинин, в Западной Украине и Белоруссии. Полный текст – Страсбург, 21 октября 2013 года / Перевод Харьковской правозащитной группы. URL: <https://khpg.org/1387558439> (дата обращения 06.04.2025).
43. Статут Международного Суда ООН 1945 г. URL: <https://www.un.org/ru/icj/statut.shtml> (дата обращения 06.04.2025).
44. Кухта Б. Насильство у політиці / Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 259-260.